

IVAN SVALENIUS

En Gustav Vasa-krönika

I

I sin doktorsavhandling »Källkritiska studier till Gustav Vasatidens historia» (1942) ägnade Karl-Erik Wikholm större delen, under titeln »En nyfunnen Peder Swartkrönika», åt tesen att handskriften D 481 i Kungl. Biblioteket innehåller en från Peder Svart härrörande förlaga till hans kända Gustav Vasa-krönika. Denna förlaga anses ha tillkommit redan 1559–60 på uppdrag av konungen själv. Den har senare utnyttjats – förutom av Peder Svart själv vid utarbetandet av Ärepredikan och av den större krönikan intill 1533 – även av Mårten Helsing, Rasmus Ludvigsson och Erik Jöransson Tegel. D 481 anges vara »vår äldsta Gustav Vasakrönika över huvud» och dessutom ger den »en framställning av Gustav Vasas hela regering fram till konungens död och utgör alltså en fullständig biografi».

Denna tes, att texten i D 481 går tillbaka på en äldre krönikeversion, som bildat grundstommen till Peder Svarts kända krönika, och att därmed också givits ett viktigt bidrag till belysning av krönikörens arbetssätt, har av forskningen i sina huvuddrag godtagits.¹ Det man ifrågasatt har varit, om Peder Svart skall

¹ F. LINDBERGS recension i HT 1942 s. 187 ff. L. SJÖDIN, Kalmarunionens slutskede I: 1 s. 114 not 1, s. 157 not 1 och passim. I. SVALENIUS, Gustav Vasa, litteraturöversikten. G. CARLSSON, Några Gustav Vasaproblem i HT 1952 s. 389. L.-A. NORBERG i Scandia 1961 s. 280 ff., där avsnittet för år 1529 källkritiskt granskas och Wikholms tes anses verifierad även för detta parti. L.-O. LARSSON, Det medeltida Varend (1964) s. 291. Utförligast G. WESTIN i inledningen till sin nya utgåva av Peder Svarts krönika (1964), där den förmodan framföres att texten i D 481 påbörjats redan före 1557/58.

anses som författare även till den äldre versionen; G. Westin sammanfattar sin kritiska syn härvidlag på följande sätt: »Vad vi f.n. vet om krönika 1 (= D 481) medger alltså icke några säkra slutsatser om författaren, varför frågan om vem han kan ha varit t.v. får lämnas öppen.» Likaså har man ansett att senare delar i handskriften ingalunda säkert visats gå tillbaka på en äldre förlaga. Försiktigt och välavvägt formulerar L.-O. Larsson sitt omdöme om avsnittet om Dackefejden sålunda: »Det förhållandet att förlagan till den del av D 481 som behandlar 1520-talet synes vara äldre än 'Peder Svart II' (Wikholm s. 107 ff samt Norborg Sc 1961 s. 280 ff) och således härröra från tiden omkring 1560, kan inte utan vidare läggas till grund för slutsatsen att förhållandet är likartat för senare delar av handskriften.»

De parallelltryck Wikholm lämnar s. 26–49 av D 481 och Peder Svarts krönika, berörande partiet om Gustav Vasas öden från ankomsten till Kalö och fram till hövitsmannavalet i Mora, bildar utgångspunkten för diskussionen om de båda källornas förhållande till varandra. Resultatet av konfrontationen blir att D 481 har en kortare framställning, är mindre dramatisk och ej så åskådlig. Den är enklare och mer oreflekterad, »innehållsligt och stilistiskt torftigare», medan krönikan har en mer definitiv och genomtänkt prägel. Det Peder Svart ger utöver D 481 föreför »tilläggskaraktär», är främst notiser av anekdotiskt innehåll, och i dessa tillägg och omarbetningar utläses en tydlig tendens, en strävan att förhålliga konungen, att betona motståndarnas ondska gentemot Gustav Vasas gudasände hjältegestalt.

Dessa iakttagelser om skiljaktigheterna mellan de båda versionerna är otvivelaktigt riktiga och goda. Men frågan är om de nödvändigtvis måste förklaras som tillägg och omarbetningar utifrån texten i D 481. Om man läser de båda texterna utan förutfattad mening, kan man lika väl se skiljaktigheterna som uteslutningar och sammandrag utifrån en utförligare text. Om D 481 betraktas som en refererande, komprimerad upplaga av

Peder Svarts krönika, så är det förklarligt att i den kortare versionen de starkt affektladdade tendenslinjerna från krönikan delvis går förlorade och det är naturligt med just de uteslutningar som gjorts, att kompilatorn ej medtagit den detaljerade skildringen av Gustav Vasas vantrivsel med kosthållet på Kalö och de danska adelsjunkrarnas drastiska exemplifiering av svenskarnas stundande behandling (Wikholm s. 26 ff), episoderna om Bengt Eriksson på Skällnäs, Olof Waldram och Peder Skräddare, som förlitade sig på Kristians fredsbrev, i realiteten en exemplifiering av vad krönikan skildrat tidigare (ibid. s. 32 ff), om konungens otur med sin dräng vid Kolsund (s. 37 f), om drunkningstillbudet mellan Vik och Torsång (s. 39), om Arend Perssons tillfälliga besök hos Måns Nilsson (se. 40), uppräknigen av dem som sändes ut för att gripa Gustav Vasa (i D 481 sammanfattat med orden »then ene hoop effter then andre») och episoderna i samband därmed kring dråpet på Nils Västgöte och uppträderna kring Tord i Rista och Otto i Holm (s. 42 f och 45 f).

Vad jag genom dessa inledande ord velat slå fast är att allmänna reflexioner och jämförelser icke ger några hållfasta bevis om tidsförhållandet mellan de båda texterna. Det blir endast tunna sannolikhetskäl och ibland lösa gissningar. De kan med lika stort berättigande åberopas som skäl för båda alternativen.²

² Rådsmötet i Stockholm i augusti 1526 skildras i D 481, där på kungens förfrågan riksrådet resolverar att given lejd ej hindrar rättegång; »affsade riksens råd för retta, att samme leigde rett plågning (= rättsplågning) inthz förtaga kunde.» Peder Svart har intet härom och orsaken till att han i krönikan *utesluter* stycket skall ha varit »att han tyckt det vara mindre lämpligt att alltför mycket beröra det känsliga ämnet». I skildringen av västgötaherrarnas rättegång saknar D 481 uppgifter om kunglig lejd under det Peder Svart här starkt betonar att lejdebrev givits och åberopats. Nu förklaras *tillägget* med att Peder Svart »funnit det osannolikt – kanske också stötande – att herrarna givit sig upp till Stockholm och så att säga förtroendefullt lagt sin sak i konungens händer». WIKHOLM s. 71 ff. – Det kan här tilläggas att när D 481 skildrar nyssnämnda augustimöte 1526 bygger den direkt och delvis ordagrant på riksrådets dombrev över mästern Knut, tryckt bl.a. i Danmark-Norges traktater 14, s. 496. Om

Betydelsefullare är de fall då Peder Svart i några formuleringar synes följa D 481 men sedan genom ändring väljer ett annat uttryck. Han skriver sålunda på ett ställe att Hemming Gadh blir beskylld för att ha varit drottning Kristina »till meens» men stryker därefter över dessa två ord och ersätter dem med »under ögonen». Det först valda uttrycket finns i D 481.³ På ett annat ställe skriver Peder Svart att Gustav Trolle ej ville förhandla med Sten Sture »medh mindre han [fin] hade fåed thenne [her] Göstaff Erichson för sigh till gijslare». D 472 (en variant till D 481) har här »thenne her Göstaff Erichsson» och »med mindre han finge honom ther in».⁴ Här har vi parallellställen som synes föra oss in i Peder Svarts arbetsverkstad. Den avgörande slutkommentaren blir också: »Orsakerna till Peder Swarts utskrivning av »fin» och »her» – det sista ordet även i D 481 – synas uppenbara.»

Men är jämförelserna verkligen bevisande? Man måste ihågkomma att vi här har att göra med vanligt förekommande synonyma uttryck, där slumpen kan avgöra vilket som väljes. Texterna bjuder oss i det ena fallet tre olika varianter: »med mindre jag får» (D 481), »med mindre han finge» (D 472), »med mindre han hade fåed» (Peder Svart). Det är ju för övrigt ovisst vilken förlagetext Peder Svart skall ha haft framför sig, D 472 eller D 481.⁵ I det andra fallet har Peder Svart i sin krönika visserligen först skrivit »till meens», vilket han ändrat till det likabetydande »under ögonen», men det kanske bör framhållas att detta senare återigen överstrukits, ovisst av vem. Därför kan man lika gärna anta att – om D 481 förutsättes vara den yngre

Peder Svart författat D 481 föreligger här ett relativt unikt fall hos krönikören av direktberoende av en skriftlig urkund. I sin krönika skulle han så ej blott frångått sin skriftliga källa utan också flyttat rättegången till 1527; »om odensdagen därnäst efter (= Peder Sunnanväders avrättning) blev ock m. Knut i like mätte havd för rätta, dömd, avhuggen». WESTINS uppl. s. 131.

³ WIKHOLM s. 55 och 84.

⁴ ibd. s. 58. Orden inom klammer är strukna.

⁵ Se även not 11.

utformningen – det är kompilatorn som ej godtagit Peder Svarts ändring utan valt det ursprungliga »till meens». Beträffande det tredje beviset, enligt vilket Peder Svart utifrån D 481 först skriver ut titeln »herr» men sedan strukit den, måste man konstatera att redovisningen av materialet är ofullständig. Saken är den att Peder Svart i sitt manus ursprungligen genomgående har titeln »herr» vid Gustavs namn. Senare har han beslutat sig för att stryka herrtiteln för tiden fram till hövitsmannavalet i Mora. Det har skett på 13 ställen. Herrtiteln får däremot stå kvar för tiden från Mora fram till kungavalet i Strängnäs. Det är sålunda i vårt fall fråga om en generell strykning, ej en fel-skrivning utifrån D 481.

Bevisen för Peder Svarts beroende av D 481 försvagas ytterligare av att man kan påvisa fall som tyder på det omvända tidsförhållandet, Peder Svart–D 481.

När Peder Svart berättar om konungens tåg till Dalarna i februari 1527 låter han Måns Bryntesson⁶ hålla strafftalet vid Tuna och därvid bl.a. fråga allmogen: »Item om de hade rede förgätit vad nåde hans majestät gjorde med dem för de uppror de honom gjort hade i herr Peders Synnanväders och dalejunkarens tid. Dalekarlaner svarade dock endeles töraktigt och sade, att de tackade konungen, att han hade tagit dem till nåder för de tu upproren.»⁷ D 481 utesluter här Peder Sunnanväders uppror. Det heter: »Item om the nu allo rede then gunst och nåde förgätit hade som konung Götstaff hade them beuist wti theres wpror som the hade emoth hans Kungl. Mat:s med then daletuuffuen.» Men i fortsättningen glömmes D 481 denna uteslutning: »Tå suarade the ödmiukeligen att the Hans Kung. Matt:s på thet högsta och wnderdånligeste betackade för thet han them för samme *tu wpror* till nåde tagit hade.»⁸

⁶ D 481 har felaktigt Måns Knutsson.

⁷ WESTINS uppl. s. 134.

⁸ D 481 f 24 v. Även på de övriga ställen där Peder Svart talar om de två upproren (WESTINS uppl. s. 123 och 136) har D 481 antingen slagit samman

När Peder Svart berättar om hungersnöden 1527 beskyller han Hans Brask för att utnyttja nöden att väcka oro i landet. »Härutav kom (som förberört är) att allmogen i samma *Östergötland, Småland och Västergötland* vore ganske olydige. När kongens fouter handlade med dem, eller skrev han ock dem själv till, vart det allt anammat med flin och spott. *Detsamma gjorde de ock i Dalarne*. De vore ändå slemmare än hine andre. Konungens fouter finge som nappast talat tu eller try ord med dem förrän de bude dem hugg. *Hälsinganer och meste parten av Norrlanden vore icke mycket bättre*. Därföre . . . Konungen kallade allt sitt mesta krigsfolk både sitt eget och hela adelen tillhopa . . .»⁹

D 481 ger ett sammandrag: »därföre monde bönderne bliffue konung Götstaffs fougdar och befallningsmän fast ouillige at wtgöra then skatt och skuld, *thet samma gjorde the wp i Dalarne*, därföre lät konung Götstaff kalla till hopa alt sit krigsfolck . . .»¹⁰ Meningen »detsamma gjorde de ock i Dalarne» passar i Peder Svarts flerledade disposition men ej så bra hos D 481 i dess sammandrag.¹¹

dem till endast daljunkerns eller helt utelämnat stycket. Och Svarts ord om »ett skändeligt uppror» 1525 (ibd. s. 105) undviker D 481, likaså »grovt förräderi (ibd. s. 129).

⁹ WESTINS uppl. s. 133.

¹⁰ D 481 f. 24 r.

¹¹ Se även de parallelltryck WIKHOLM har på s. 55 ff. Där berättar Peder Svart att Gustav Eriksson ej blott villigt ställde sig till förfogande för Sten Sture utan också i striderna var så lyckosam att ärliga svenskar unnade honom allt gott medan förrädarna fick stort agg till honom. Så följer ett exempel på detta hat mot Gustav Eriksson. »Såsom nogh lätt sigh förmerckia medh then förrädeligh Erchebiscop Götstaff.» Då denne skulle förhandla med Sten Sture ville han prompt ha just Gustav Eriksson som gisslan men gav samtidigt sina män befallning att om han själv blev kvarhållen, skulle de genast hänga Gustav Eriksson. – D 481 har här en något förkortad skildring. Det framhålles att Gustav Eriksson villigt lät sig bruka mot såväl utländska som inländska fiender. Men uppgiften om att hans framgångar väckte stort hat och agg hos de svenska förrädarna finns ej med. Likväl följer, inledd av en på grund av uteslutningen omformulerad fras »Thetta förmärchte then förrädelige erchebiscop Götstaff wääll», hela exemplet på hur hatad Gustav Eriksson var av ärkebiskopen.

De bevis som från en inbördes jämförelse förebragts av Wikholm för att D 481 skulle vara förlaga till Peder Svarts krönika kan ej anses vara tillfyllest. Lika möjligt är att D 481 är ett sammandrag av krönikan.

D 481 skall emellertid ha varit förlaga också till Peder Svarts Ärepredikan och till Mårten Helsings bearbetning av Peder Svarts krönika. Detta skulle indicera att dess text tillkommit senast 1560.¹² Ej heller här kan jag emellertid finna de likheter och olikheter som anföras på något sätt avgörande för tidsföljden mellan de olika texterna, detta så mycket mer mot bakgrunden av det följande.¹³

Annorlunda ställer sig förhållandet med jämförelsen mellan D 481 och Rasmus Ludvigssons olika krönikeutkast. Att här ett verkligt intimt samband råder är otvivelaktigt. Det framgår ej minst av att D 481 i hela sin språkliga utformning luktar -- nej, någon mustig språklig doft som kring Peder Svart finns inte -- påminner om den torrt fantasilöse, humorfrie Rasmus Ludvigsson. Tydligt är också att D 481 utarbetats i det kungliga kansliet. Den är för tiden efter 1533 uppbyggd på brev och urkunder med källmaterialet tämligen osmält, helt i stil med Rasmus Ludvigssons arbetssätt. Dess vattenstämpel återfinnes i papper som ingår på åtminstone två ställen i riksregistraturet, nämligen i RR 1565: 2 och RR 1586 supplementbandet, dock endast i partier som tillkommit i början av 1600-talet.¹⁴ Undersökningen kan därför nu riktas på frågan om ej D 481 utgått

¹² WIKHOLM s. 86 ff.

¹³ Jag hänvisar också till de berättigade reservationer F. LINDBERG härvidlag gjort i HT 1942 s. 192.

¹⁴ 1565 års registraturband är fört av den samtida skrivaren Lasse Henriksson (i kansliet 1566-1585, därefter till sin död den 1 febr. 1592 stadsskrivare i Stockholm) under år 1566 fram till f. 182. Det följande är infört av tidig 1600-tals-hand. Här (från f. 207 till volymens slut) finns papper med D 481:s vattenstämpel. Likaså i 1586 års suppl. (f. 24-32, 34-35) som under år 1610 registrerats av den för det då pågående stora kompletteringsarbetet speciellt anställda kansliskrivaren Torbjörn Engelbrektsson (1605-1615).

från den flitige Rasmus Ludvigssons och hans medhjälparens krönikefabrik.

2

Här må som bakgrund till den fortsatta undersökningen tillåtas en liten utveckling i form av en kortfattad redogörelse för riksens arkiv under 1500-talet. Rasmus Ludvigsson, Ludvig Bagares son från Stockholm och alltifrån 1543 i kunglig kanslitjänst,¹ anses vara vår förste arkivföreståndare. Detta är riktigt om det gäller »riksens gamla arkiv», d.v.s. medeltidsakter, jordeböcker, godsregister, uppbördslängder, bytesbrev o.d., som lämpade sig för hans utredningar rörande de från 1527 aktuella godsindragningarna och genealogiska sammanställningarna. Men de statsakter som skapats under Gustav Vasas regering handhades närmast av den betrodde sekreteraren Clement Hansson, troligen även han bagarson från Stockholm och i konungens tjänst sedan 1527.² Dennes långa gärning hos sin fordrande herre är nog alltför litet beaktad. Här skall endast erinras om att det främst är han som i egenskap av »överste svenske sekreterare» stått för översättningen till svenska av de många statsakter som under 1540-talet tillkom på tyska språket, t.ex. regementsordningen för Västergötland 1540, Brömsebrotraktaten 1541, det ekonomiska mandatet 1546, den stora försvarsskriften 1547, besvärsskrifterna mot Danmark och Georg Normans homiletiska arbeten från år 1545. I några fall har Erik Jöransson Tegel oförtjänt fått äran av översättningsarbetet.³ Och i den bekanta anklagelseskriften mot reformatorerna 1540, som Clement Hansson överflyttat till svenska, har hans medverkan ej beaktats. De många bibelcitaten som där får styrka anklagelsernas

¹ H. ROSMAN, Rasmus Ludvigsson som genealog s. 1 ff. I. SVALENIUS, Georg Norman s. 192.

² Om honom se I. SVALENIUS, Georg Norman s. 186 ff. P. MÖLLER i Släkt och Hävd 1951 s. 1 ff. och ibid. 1952 s. 1 ff.

³ S. LJUNG, Erik Jöransson Tegel s. 157.

riktighet, har ansetts härröra från speciellt anlitad kyrklig expertis.⁴ En sådan uppfattning är hedrande för Clement Hansson, ty det är i själva verket han som bidragit med den lärda bibliska arsenalen. Han blev stamfader till den adliga släkten Oliveblad.⁵

Men redan under Gustav Vasas sista år synes Clement Hansson främst ha fått vård om konungens statsakter – i linje med tidigare verksamhet – och detta blev hans huvudsakliga syssla under Erik XIV.⁶ Vid tronskiftet 1568 avkopplades han – nu en 60-års man – från sin tjänst och Gustav Vasas handlingarna överlämnades i Rasmus Ludvigssons vård.⁷ Det är också först nu denne börjar med krönikeskrivande.⁸ I detta arbete har han

⁴ H. SANDBLAD, Gustav Vasa, Ahitofel och Sankt Pål, i *Lychnos* 1960/61 s. 3 ff.

⁵ SILFVERSTOLPE i HT 1881 s. 321. G. ELGENSTIERNA, Den introducerade svenska adelns ättartavlor.

⁶ RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor m.m. Förteckningar 10/12 1553, 17/4 1558, 14/9 1561. Se även I. SVALENIUS, Georg Norman s. 190 not 2.

⁷ 1569 kallas Clement Hansson »fordom secreterare». Sandb. saml. FF 12203 och 12206. KA. Odaterad arkivförteckning över »Handlingar udi kongh Göstaffz tiidh som Clement Hansson haffuer haftt i anthwardningh» (RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor m.m. RA), att förlägga tidigast 1567, ty den är uppgjord av kansli-skrivaren Lasse Henrikssons hand och denne inträdde i kansliet först 1566. I en förteckning den 28 aug. 1580 av sekreteraren Claes Philipsson (i kansliet 1566–89, chef för tullen i Stockholm 1589–96, död den 1 mars 1597) över de handlingar man skulle medtaga till Sjöarydsmötet d.å. återfinnes dessa Clement Hanssons Gustav Vasa-akter med beteckningen »vtaff Rasmus Lodwichsson». Ibd. RA. En arkivförteckning från 1530 över kungliga brev har senare kompletterats först av Clement Hansson, sedan av Rasmus Ludvigsson. Ibd. RA. – Han avled 1572 (felaktig uppgift i I. SVALENIUS, Georg Norman s. 190 not 3). Hans namn finns i 1571 års beställningsregister men ej i 1572 års. I förlämningsregistret 1572 omtalas hans hustru som änka. Ännu i aug. 1572 är han i verksamhet, då han skriver till Erik Mattsson (Körning) och ber om att få låna en skrivare, eftersom han ej längre själv orkar skriva ut en översättning från tyskan han gjort och som han gärna vill presentera konungen. Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser nr 8. RA. – Uppgiften i Stockholms rådhus och råd II, s. 16, att änkan Karin Ivarsdotter gifte om sig med sekreteraren Sven Elofsson, är riktig (med orätt förnekad i I. SVALENIUS, Georg Norman s. 190 not 3). Hon avled 1585. Förlämningsregister 1585. KA.

⁸ H. ROSMAN, Rasmus Ludvigsson som genealog s. 3 och 24.

haft medhjälpare, främst Hans Eriksson från Västerås och Mats Persson Holm.

Hans Eriksson Arosiensis kom 1557 som ung man till Gustav Vasas kansli men övergick 1559 i hertig Eriks tjänst, där han efter dennes makt tillträde knöts till arkivavdelningen som biträde åt den gamle Clement Hansson.⁹ Troligen efter en kortare studiesejour i utlandet 1562 var han åter i slutet av 1563 i kanslitjänst i Stockholm¹⁰ och från denna tid tjänstgjorde han som biträdande jordeboksskrivare och Rasmus Ludvigssons substitut. Som dennes flitige och mycket anlitade medhjälpare inte endast i de omfattande gods- och äganderättsundersökningarna utan även i excerperings- och krönikearbetet, där ej minst hans latinkunskaper kom väl till pass, kvarstod han ända till sin död i slutet av 1580.¹¹

Som dennes efterträdare förordnades 1581 Mats Persson Holm, vilkens sirliga handstil återfinnes överallt i Rasmus Ludvigssons arkivvård, godsundersökningar, krönikeförfattande och korrespondens.¹²

⁹ RBK 1557 ff. KA. Kungl. arkiv 1. RA. RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor m.m. RA.

¹⁰ R. OHLSSON, Abraham Angermannus s. 23 not 49.

¹¹ RKB samt andra räkenskaper i KA. Han har skrivit flera krönikefragment, bl.a. berörande 1521 och 1534 (jfr WIKHOLM s. 96 not 5), partier av Simon Schardius latinska krönika för åren 1561–64 (se H. PETRINI, Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia s. 94 not 100) och fört några riksregistratur från 1560-talet. – I början av 1560-talet begagnar han stundom sitt studentnamn Isopedius, hämtat från grekiskan med betydelsen slätt eller slättbo. Därför är han med säkerhet identisk med den Hans Eriksson Kamp, som nämnes i RKB 1576, 1579–80 såsom tillhörande kansliet; samtidigt saknas Arosiensis' namn i dessa längder. – En Petrus P. Isopedius, 1599 professor i Uppsala och senare pastor i Tenstad i Uppland, har skrivit D 16 (KB), som innehåller Laurentius Petris krönika (SRS II: 2 s. 4). Har vi här ett spår som kan leda fram till denna krönikas författare?

¹² RKB 1582. KA. Proviandtet: Sverige och Finland 1568–1790: strödda kvittenser. KA. Röda nummer 81. KA. Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser 9. RA. Flera manuskriptfragment i Manuskriptsaml.: Krönikor från 1500-talet. RA. På de till Rasmus Ludvigsson ankomna breven under 1580-talet

När vi nu går att konfrontera D 481 med Rasmus Ludvigssons olika krönikeutkast, har vi användning för dessa medhjälparens insatser. Den stora Gustav Vasa-krönikan, där endast Rasmus Ludvigssons hand förekommer, behandlar endast åren 1534–60 och upptages här ej till behandling. Hans tre kortfattade utkast, Memorial, Historia och Crönica, intresserar oss mer.

Memorial anger sig som ett första utkast, »ett kårtt Memorial . . . till wijdere och högre förbättring stält» och är uttryckligen daterat till 1570. Det går emellertid endast till 1519 och Wikholm konstaterar med rätta att inga tydliga spår finnes av att D 481 kommit till användning i Memorial.¹³ Så skall däremot ha varit fallet med de två övriga.

Att Memorial är den tidigaste av de tre utkasterna framgår därav att den har uppgiften att Gustav Vasa föddes på Rydboholm 1495. Rasmus Ludvigsson har nämligen på ett senare stadium ändrat uppfattning härvidlag och funnit Lindholmen 1490 vara det riktiga. Historia och Crönica har dessa senare uppgifter och anger sig därmed som yngre än 1570.¹⁴ Men man kan än närmare placera dessa två i tiden.

Det som föranlett ändringen av konungens födelseår redovisas på ett löst blad om Gustav Vasas ålder i anledning av Peder Svarts notis om kung Hans' uppträdande mot pojken: »Och då var konung Gustaf på sitt 7 år. Men var han skulle

finner man ofta anteckningar om ankomstdatum med hans hand. Han har uppsatt en förteckning 1585 14/8 över livländska landsböcker och uppbördslängder från 1560- och 1570-talen, vilka av Rasmus Ludvigsson utlånats till kammaren. RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor m.m. RA. När i början av 1590-talet Rasmus Ludvigsson på grund av ålderdomssvaghet lämnade sin befattning »vid de gamla handlingarna» och där efterträddes av magister Lars Laelius, kvarstod Mats Persson som dennes biträde. Beställningsregister 1592. KA. Så var fallet ännu 1602, då Andreas Bureus åtagit sig att »taga vid Rasmus Ludvigssons handlingar». Kungl. arkiv 7. RA. S. BERGH, Svenska arkivet s. 6.

¹³ WIKHOLM s. 96.

¹⁴ Se WIKHOLM s. 97 efter EDÉN i HT 1914 s. 232 ff.

hava varit född Anno 1495 såsom framlidna hustru Brita Mats Pederssons i Uppsala föregav, så haver han ej äldre varit än tu år.»¹⁵ Notisen är skriven av Rasmus Ludvigssons medhjälpare Mats Persson. Denne förordnades, som vi sett, först 1581 som biträde i kansliet. Dessutom återfinnes Mats Perssons sirliga handstil i Historia, omväxlande med Rasmus Ludvigssons och ibland ändrad av denne. Historia bör med andra ord förläggas tidigast 1581.

Om tidsförhållandet mellan Historia och Crönica (där endast Rasmus Ludvigssons hand återfinnes) säger Wikholm endast att »greppet på ämnet anger en senare avfattningstid än både Memorial och Historia».¹⁶ Om vi godtar detta är sålunda Crönica den yngsta och faller även den efter 1581.

Crönica, alltså den yngsta av Rasmus Ludvigssons »förkortningskrönikor», tillkommen efter 1581, finner Wikholm helt beroende av D 481. »En granskning visar klart, att Crönica bygger på Peder Svart I (= D 481). Redan några lösryckta citat ställa sålunda sambandet utom all fråga.» Så säkert anses sambandet vara.¹⁷

Men hur skall man då bedöma följande paralleller?¹⁸

¹⁵ Manuskriptsaml.: Krönikor från 1500-talet. RA. Om hustru Brita se H. GIL-LINGSTAM, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden s. 701 f.

¹⁶ WIKHOLM s. 99 f.

¹⁷ Ibd. s. 100. I de tre »lösryckta citaten» har vi för det första åter vanligt förekommande synonyma ord såsom »så», »sedan», »då», vilka ofta varierar, t.ex. Peder Svart »kom så sedan», Crönica »gaff han sig så», D 481 »så drog hann». För det andra stryker Crönica »sin fädernes sätegård Tärna», vilket D 481 har; detta borde kompletterats med uppgiften att Märten Helsing har denna notis som tillskott i marginalen i sitt manus. Rasmus Ludvigsson kan alltså i Crönica ha tvekat; först har han godtagit inskottet, sedan strukit det. I varje fall är det intet att bygga på. Det tredje ciatet »Thette alt [so] monde dalekarlerne [fast mishage] fast yncke sig . . .». Här skall »so» tydligen vara en fel-skrivning utifrån D 481 »Dalekararne, som . . .». Men det står i Crönica ej »so» utan »fa». Det är formuleringen »fast mishage» som föresvävar honom.

¹⁸ Överstrykningar markeras med klammer, tillskrivningar i marginalen eller ovan raden anges med kursivstil.

Crönica

bleffe the svenske herrer [för fånger] förskickede [hvar] på kongens slott och gårdar [såsom fånger och] Her Göstaff Erickson bleff öffuerantuardet ...¹⁹

vndkom så genom Gudz nådige försyen och hiepl [samme] både sit fengelse och all försået och hinder, som både i [land] Dan:k och landtholsten för honom i wegene ställte wåre ...²¹

Wedh Stensöo vtan för Cal:e stad [steg] lot han ifrå skepet settie sig i land.²³

Någre dager ther effter, dhå han [vtt] ther j jact vtrijden war ...²⁵

(Anders Persson på Rankhyttan) gaff honom seden [råd] thet råd [och warning] att han ...²⁷

¹⁹ Crönica f. 2 i D 462. KB.

²⁰ Se WIKHOLM s. 26.

²¹ Crönica f. 2.

²² WIKHOLM s. 29, 94.

²⁷ Crönica f. 3 v.

²³ WIKHOLM s. 39. Följande meddelas också för att belysa likheten och ge den rätta texten.

Crönica

(fol. 5)

begärede att the wilde tenckie något tillbaka och bespörie sig hoss gamble män, huad för Regemente danske konger och theris Befalningsmen her i Riket tilförende fördt hade, om the något hade hördt och sport, huruledes then danske Jösse Ericksson som vdj k: Ericks aff Pomerens tijd war Stadt-

D 481

bleffuo the Svenske skickade till konungens slått och gårdar. Her Götstaff Eriksson bleff öffuerantuardatt ...²⁰

Wndkom så genom Gudz nådige försyn både sitt fängelse och allt försååth, som både i Danmark och lante Holsten för honom i wägen stälte woro ...²⁹

Wid Stensöör widh Calmar lätt han sättia sig wpp ifrån skepet i landh.²⁴

Sådan hände på een daagh, tå hann tår i iact wtdragen war ...²⁶

gaff honom thet råd att han ...²⁸

²³ Crönica f. 2.

²⁴ WIKHOLM s. 31.

²⁵ Crönica f. 3.

²⁶ WIKHOLM s. 36.

D 481

(Se WIKHOLM s. 43 f.)

Och begärade, att the wille betemia någon (!) tillbaka och bespöria sig hoss gamble män, huad för regemente the danske konungar samt theres befalningzmän och anhang här i Suerige tilförende förtt haffua, och om the hade någett sportt och hörtt, huru then danske Jöns Erik-

Vi ser här att Rasmus Ludvigsson i dessa fall efter omformuleringar nått fram till den avfattning som återfinnes i D 481. Att då säga att Crönica bygger på D 481 och att detta tidssammanhang står utom all fråga, går icke. Det vi säkert – för att vara försiktiga – kan konstatera är att sambandet är så intimt, att D 481 tidsmässigt hör nära samman med Crönica. Samma sak gäller för Rasmus Ludvigssons Historia. Och tidigare än 1581 kan de icke förläggas.

I sin Historia har Rasmus Ludvigsson följande notis, som ej har någon direkt motsvarighet hos Peder Svart: »Wedh samme tijd lot konung Gustaff med menige Rigens stenders samtyckie och beslut skee förändring her i Riket vdj Religionen (tillägg i marginalen: »genom then höglärde man M. Oloff Petri på then tijd Cannick i Strengnes, född i Örebro stad») effter then Augsburgiske Confession som seden aff keijser Karll och thess hele Römersche Rikes ständer endrecteligen beuilliget (struket: »war») bleff.»

Samma notis återfinnes i D 481 med delvis samma formulering men med tydliga inskott. »Wed samma tid, / sådan konung Göstaff genom någre tyske förstars och höglärde mäns skrifvelse bleff besöckt och wart tilkenna gifuitt om then föränd-

holder på West:s slott hade theris framledne föräldrar, slect och wenner i Dalerne och Bergzlagen wtan all skuld och brått tiranniskeligen och jemmerligen tracteret, plåget och affdage tagit. En sådane bitter ond wilie och infödde haat haffue the Danske än nu i dag emot thet Suendske blodet, som the nu ty werre met sielffue wercket på höge och låge her i Riket haffue alt för myckit påskine latid.

son, som war konung Eriks aff Pomeran på then tidh regerade öffuer Danmarck, Suerige och Norie, ståthollare på Westerårs slott, hade theres fremledne föräldrar, slächt och wänner thär i Dalerne och Bergzlagen wtan all skuld och rätt(!) tyranskligan och iemmerligen tracterratt, plågatt och aff(!) een sådan bitter ond wilie och inföd haatt, haffua the danske emoth thz suenska blodett, som the nu medh sielffua wärckett båda på höga och låga här i rikett allt för myckitt haffua förnimma latid.

ring wti religionen och the andelige saker som först wti Wittenberg begynt och sådan wti Augsburg aff keiser Carll och thess hela romerska riksens ständer bade andelige och werldslige endrechteligen beuilget och beslutet bleff, som ähn i dagh kallas then Augsburgiske Confession och bekennelse ähr wti trycket gångett ähn doch någre partijske lärere haffue henne sådan wti någre artikler falskeligen förüänt ifrån then första grund och mening, / därföre lätt konung Göstaff medh menige riksens samtijcke och besluth samma förändring wti religionen wpretas här wti Riket / genom then höglärde man M: Oluff Petri på then tidh Canik i Strengnäs som i Örebro fød war, / aldeles effter then förste grund som förbe:te Augsburgiske Confession först wtgången, huilcken thär effter prentet ähr, må man henne läsa som thär till lust haffuer.»²⁹

Denna notis kan svårligen ha skrivits på Gustav Vasas tid. Augsburgska bekännelsen åberopas i vårt land första gången i Dionysius Beurraeus' skrift mot Laurentius Petri 1562. Först under Erik XIV blev bekännelsefrågan och genom den liturgiska striden Augsburgska bekännelsen på allvar aktuell. Johan III åberopade den i början av sin regering som läronorm men lämnade den senare. Dock påbjöds den i slutet av 1570-talet av Västerås-biskopen Erasmus Nicolai, Johans handgångne man, i hans stift och omkring 1580 infördes den i prästeden. I hertigdömet fick den under 1580-talet allt större betydelse och åberopas ofta.³⁰ Nu framhåller D 481 att den »*ähn i dagh kallas den Augsburgiske Confession och bekennelse*» och att den »prentet ähr, må man henne läsa som thär till lust haffuer». Tydiligen åsyftas här den svenska tryckningen, vilken kom först 1581.³¹

²⁹ D 481 f. 20 v.

³⁰ Se S. KJÖLLERSTRÖM, *Bekännelsen i den svenska reformationskyrkan* (i *En bok om kyrkan*) s. 194 ff.

³¹ Boktryckare och förläggare Petrus Johannis Gothus, företalet daterat Lybeck den 3 febr. 1581, tillägnad prinsessan Elisabet, Gustav Vasas yngsta dotter.

D 481 kan alltså till tiden och ursprunget fast knytas till Rasmus Ludvigssons Historia, »kortteligen förfatet och bescreffuen», och Crönica, »på thz kortteste förfatet och bescreffuen». Samtliga tillhör tiden efter 1581.

3

Den föregående granskningen har endast berört partiet rörande 1520-talets första hälft, den del av krönikan som Wikholm företrädesvis behandlat. Men även avsnittet för 1529 i D 481 har befunnits vara en förlaga till Peder Svarts krönika.¹

Den betydelsefullaste förändring Peder Svart här skall ha gjort är att han *uteslutit* uppgifterna i D 481 om att Jönköpingsborgmästaren Nils Arvidsson varit Gustav Vasa trogen i hemlighet och till honom översänt de brev herrarna ställt till Småland och sålunda avslöjat deras förräderi. I överensstämmelse härmed har han längre fram *insatt* en ny och spännande version om hur breven kom i konungens händer.

Låt oss först granska problemet med det supponerade långa inskottet,² och låt oss se hur texten ser ut i D 481, där tillägget skall ha gjorts. Herrarna blir på mötet på Larvs hed klara med att bönderna ej vill gå med dem, de vill bli konungen trogna. »Men herrarnar tå the thett hörde blefuo te ther öfuer så försoffade, att the icke uiste huadh the sigh företaga skulle. Sedan begynte the rådslå sig emellom, huadh the sigh företaga skulle.» Mellan dessa två meningar skall inskottet av Peder Svart ha gjorts om det beramade nya mötet och om hur Hans Våghals kom över de kompreterande breven.

Visst är det sant att de båda meningarna skär mot varandra stilistiskt, att skarven mellan dem nästan ropar efter ett inskott. Men man frågar sig hur dessa meningar i D 481, som skall

Se COLLIJN, Sveriges bibliografi intill år 1600 II s. 511 ff. H. SCHÜCK, Petrus Johannis Gothus (i Till Hugo Gebers), s. 16 ff.

¹ L.-A. Norborg i Scandia 1961 s. 280-292.

² Scandia 1961 s. 288. WESTINS uppl. s. 162-64.

vara den ursprungliga texten, har kunnat komma att stå så oförmedlat mot varandra. En naturlig förklaring får man om man antar att det är D 481 som här gjort en uteslutning utifrån texten i Peder Svart. Tillvägagångssättet bör då ha varit följande. När compilatorn nått till och med Peder Svarts ord: »De vorde då så försoffade att de visste aldrig vad de skulle företaga», har han hoppat över det omedelbart därpå följande förslaget om ett stundande möte och den långa berättelsen om hur breven kom i konungens hand. Därefter fortsätter texten i Peder Svart sålunda: »När nu så var beslutat och handlat på Larve hed som förbemält är, vore herraner tillhopa på en dag och rådsloge vad de skulle företaga.» Detta har i D 481 blivit: »Sedan begynte the rådslå sigh emellom, huadh the sigh företaga skulle.»

Om vi alltså antar att det är compilatorn av D 481 som här gjort en uteslutning i Peder Svarts text, måste han ha för- anletts därtill av att han haft en annan förklaring till hur breven kom i konungens hand; uppgiften att borgmästaren Nils Arvidsson överlämnat dem måste vara ett tillägg i D 481. För att bevisa detta måste vi dra in i diskussionen ännu en handskrift.

I E 223 (Uppsala universitetsbibliotek) föreligger en direkt avskrift av Peder Svarts krönika.³ Den har av senare händer försetts med rättelser på de ställen där avskrivaren gjort felskrivningar, men också vissa strykningar och kompletteringar över rad samt kommentarer och reflexioner i marginalen. Av dessa händer, bland vilka vi finner Hogenskild Bielke och Erik Jörans-

³ Se WIKHOLM s. 134 enligt vilken den saknar tillägg ur D 481. Den följer helt och hållet Peder Svarts krönika och måhända har 1500-talshanden (möj- ligen kansliskrivaren Johan Olsson, i kansliet 1578–90) gjort sin avskrift direkt ur Svarts manuskript. Se WESTINS utgåva s. 154, där det vid notisen om klostret i Västerås talas om munkarnas »förman priaren bro[der] Nils Andreae». Här har avskrivaren endast skrivit »bro» (alldeles som Peder Svart) och först grans- karen har fullbordat ordet. – E 223 slutar in på året 1530, varefter följer (fol. 60–87) en rad sammandrag ur handlingar för 1526–34, främst ur riksregistra- turet.

son Tegel, intresserar oss här främst granskaren, nämligen Rasmus Ludvigssons ovan nämnde medhjälpare Hans Eriksson Arosiensis. De ändringar han gjort belyses bäst genom parallelltryck.⁴

E 223

(vid valet i Mora) satte så till honom [16 smocke vnge] *nogre duglige* karlar [the honom tiena och] *till draffuenter som* på honom achta skulle.⁵

(räfsten i Västerås 1523) varföre kunde samme herr Peder Synnanväder icke unleda sig a crimine lese maiestatis [det är frå ett stycke förräders] *som ähr edzöris bråtth*⁶

(Ture Jönsson 1524 i Malmö ... att han flux skulle läggja sig ut att försvara [de svenskes rätt] *then iurisdiction och rettighet the svenske hade* till Gotland⁷

(Västgötaupproret) [Thesse hade ett fastt skarpare speell för händene] *begynthe nu settie sigh vp emot konungh Gös*:⁸

... [Norrbo] *Norala*⁹

(om Jöran Turesson) Tetta wiste konungen wehll, men han [sågh honom icke an therföre] *achtade hans handell föghe*¹⁰

D 481

satte någre trogne och doglige karlar till honom, som på hans lijff för drabanter ackta skulle

... och ändoch samme Biskop Päder sig eij för edz brot vndleda och fria kunde

... then jurisdiction och rättighet som Suerigis Crona hade till Gotland

... ty the begynthe settia sigh wp emoott konnungh Götstaf ...

... Norrala ...

Thetta allt fick konungen ueta, men han achtade sådan hans galne handell intett

⁴ Överstrykningar markeras med klammer, tillskrivningar över raden med kursivstil.

⁵ Se Peder Svarts text (= ursprungliga E 223) i WESTINS uppl. s. 39 och WIKHOLM s. 48.

⁶ WESTINS uppl. s. 94. ⁷ Ibd. s. 112.

⁸ WESTINS uppl. s. 155 och Scandia 1961 s. 281.

⁹ Ibd. s. 156 f. ¹⁰ Ibd. s. 156 och WIKHOLM s. 59.

[När ther böriade fela] *nhär honom och hans selskap börjede fhela matt och drick drogh han [bortt ått allan Roden] in ij norre rodhen*¹¹

Men sedan honom böriade felas matt och drick drogh i Norroon

(om smålänningarna 1528) De toge fångslika konungens syster grevinnan [och förhölle henne allt där] *frw Margarethe til Högie och Bråchenhussinn*¹²

... the togo så ther til fonga konungens syster fru Margareta till Hogen och Bråkenhus

(västgötarnas svar på Larvs hed) Hure han hade förlössat dem ifrå deres *och menige riksens* fiender och betryckjare *then gamle k: Christiern* ... [Över] *Ifrå* sådane tyrann[er] *-ej* [som så have hatat oss, som ock gjorde den omilde blodhunden m. Dirik, alle sådane] *friet och frelset af the tyrannere*¹³

... för thett att han them och menige Suerigis rike friatt och frelsatt hade ifrå then gamle konungh Christierns tyranneske regementett

Utöver detta kan följande konstateras. I E 223 är vissa partier strukna. De saknas i D 481. Dessutom finns i marginalen numerade tecken som anger, att på vederbörande ställe skulle göras en större ändring eller ett inskott. Ett sådant tecken (nr 13) står sålunda i E 223 fol. 36 r (motsvarande Westins uppl. s. 111) vid kapitlet om reformationens början och över raden finns »*Bör stå . . .*». Just detta avsnitt är i Rasmus Ludvigssons Historia och utförligare i D 481 omarbetat, såsom framgår av citaten ovan s. 33 f. Nu finns i E 223 ett liknande tecken, (nr 19), indicerande ett inskott, precis efter borgmästare Nils Arvidssons namn, där D 481 har uppgifterna om hur västgötabreven kom i Gustav Vasas hand.¹⁴

¹¹ Ibid.

¹² WESTINS uppl. s. 158 och Scandia 1961 s. 282.

¹³ WESTINS uppl. s. 161 och Scandia 1961 s. 285.

¹⁴ I den förteckning över »Tyska kansliakter, 1500-talet», som den tyske sekreteraren Johan Meyer uppgjorde omkring 1618 (se I. SVALENIUS, Ur riksarkivets

Det är sålunda visat, att D 481 är en bearbetning utifrån Peder Svart även för avsnittet 1529. Vi har därvid funnit ännu ett led, tydligen det första, i tillkomsten av texten i D 481. Dess slutliga utformning måste, som tidigare visats, ligga på 1580-talet. E 223 med dess första ändringar måste placeras före 1580, Hans Erikssons dödsår.

4

Vi ställer oss nu den frågan i vilken situation och för vad ändamål man utarbetat denna kortfattade krönika, vars text återfinnes främst i D 481. Handskriften själv ger en uppslagsända.

D 481 är försedd med pergamentomslag med ett flertal för oss tydligen ej relevanta anteckningar av senare hand än avskrivarnas. Men hand 1 i avskriften har på omslagets insida gjort följande anteckning: »Ericus Mattiæ compagus.» Vem avser detta och vad betyder »compagus»?

Ordet »compagus» finns i det klassiska latinet endast belagt en enstaka gång i betydelsen »närmaste by», vårt grannby. I medeltidslatinet förekommer det någon gång liktydigt med »kyrklig medbroder». Det enkla verbet pango (av stammen *pag, som återfinnes i pagina och pagella) betyder emellertid

ämbetsarkiv, i Festskrift till Gottfrid Carlsson 1952 s. 186 ff.) finnes antecknat tvenne askar, som hamnat bland det tyska materialet och på vilka det enligt Meyer stod »auff schwedisch geschrieben: Thesse jnlagde bref belangende thenn handell emellan herr Thure Jonsson och Dalerne», resp. »är här vthi the Breff som komme ifrån herr Thure och Bispnen i Skara». Tydligen har redan Peder Svart haft dem i sin hand och härur har troligen Rasmus Ludvigsson och hans medhjälpare fått sin kunskap. Askarnas arkivanteckningar vittnar nog om Rasmus Ludvigssons ordnande hand. Se om tidigare förvaring S. KJÖLLERSTRÖM, Västgötaherrarnas uppror i Scandia 1963 s. 77 not 11. – Versionen om Jönköpingsborgmästarens kungatrohet är sålunda ett senare tillskott, episoden om Hans Våghals ursprunglig. Hans Våghals kan historiskt beläggas, är identisk med slottsliggaren och borgaren i Stockholm med samma namn. GVR 1544 s. 55 (benäget medd. av prof. SVEN KJÖLLERSTRÖM). Stockholms stads tänkeböcker 1544/48 s. 19, 294; 1549/53 s. 76 f., s. 170 f.; 1553/67 s. 112.

ofta författa, dikta. *Compingere* = *componere*, *conscribere*; *compago*, -inis och *compages*, -is = *compositio* = sammanfogning, sammandrag. *Compagator* betyder sammanställare, närmast liktydigt med kompilator.¹

Utifrån detta kan »compagus» betyda den som gör eller föranstaltar ett sammandrag, en kortfattad version. Och vilken *Ericus Mattiae* eller Erik Mattsson kan det i så fall vara? Den som står närmast till är den kunglige sekreteraren Erik Mattsson. Om honom användes vanligen formen *Mattei* men även *Mattiae* förekommer. Vi utgår här från osäkra, lite äventyrliga gissningar, men låt oss ända följa spåret.

För sekreteraren Erik Matssons levnad hänvisas till Bengt Hildebrand i *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Det som här närmast intresserar oss är hans förbindelser med den lärde teologiprofessorn och historikern David Chytraeus i Rostock. Mellan dessa två växlades ett flertal brev.² Ett mycket gott förhållande rådde mellan Chytraeus och hans svenska studenter och det var sekreteraren Mårten Helsing som förmedlade kontakten mellan sin forne lärare och sin kollega Erik Mattsson, som veterligen ej studerat vid utländska universitet. Professorn skrev till Erik och bad om pengar till de svenska studenterna nere i Rostock och 1563 skickade han som gengåva – »*pro munere tuo Gothico*» – sin bok »*Om döden och det eviga livet*».³ Vid denna

¹ *Thesaurus linguae latinae*.

² Tryckta i CHYTRAEUS, *Epistolae* (Hannover 1614). Se även O. F. SCHÜTZ, *De vita Davidis Chytrai I* (Hamburg 1720), D. KRABBE, *David Chytraeus* (Rostock 1870), D. KLATT, *David Chytraeus als Geschichtslehrer und Geschichtsschreiber* (Rostock 1908). I sina anteckningar (D 345: 2. KB) omtalar Johannes Messenius att Chytraeus' brev till Erik Mattsson varit honom tillgängliga och förvarades hos Stockholmspastorn magister Olaus Erici Elymaeus. H. OLSSON, *Johannes Messenius' Scandia Illustrata* s. 227. Elymaeus, som var pastor primarius 1611–1618 och senare blev biskop i Viborg, var Erik Matssons systerson och en av hans arvtagare.

³ *Epistolae* s. 461 f., 385 f. Bl.a. var en av den svenske ärkebiskopens söner inackorderad hos David Chytraeus i Rostock. L. A. ANJOU, *Svenska kyrko-reformationens historia II* s. 203.

tid var Chytraeus också i kontakt med Erik XIV, han rekommenderade studerande och på Helsings inrådan dedicerade han och översände 1564 sin bok om Johannes Uppenbarelse till den svenske konungen, vilken som tack utanordnade 300 daler och samtidigt bad om råd huruvida annat än vin i nödfall kunde användas vid nattvarden.⁴

1576 hade Chytraeus utgivit sin historia över Augsburgska bekännelsen och samma år översände han ett exemplar till Johan III, som tydligen sände sitt tackbrev.⁵ Tre år senare önskar han till konungen dedicera sin utökade latinska upplaga av samma bok.⁶ Ovisst är emellertid om hans brev härom verkligen avgått. Chytraeus är nämligen med rätta ej säker på hur Johan III skall upptaga detta hans erbjudande och enträgna försök att påverka konungen. Denne var ju vid denna tid mitt inne i sin mest katolicerande period. Chytraeus sänder därför boken och *Epistola Dedicatoria* till Erik Mattsson och överlämnar åt denne att framlägga saken för Johan. Om Erik Mattsson finner detta besvärligt, får han själv avgöra om man möjligen bör mobilisera Erik Sparre som mellanhand. Chytraeus säger sig ännu inte ha skrivit till denne men om Erik Mattsson tillfälligtvis ej är tillstades eller om han anser att Sparre hellre bör vara förmedlaren, så önskar han genom Erik Mattsson öppna denna kontakt. Som budbärare sänder han sin unge brorson David och ber Erik Mattsson vara denne behjälplig, så att han kan återvända antingen över Lybeck eller Stralsund.⁷

⁴ *Epistolae* s. 1065 ff., 1088 ff., 1119 ff. Se S. KJÖLLERSTRÖM, *Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV* s. 57.

⁵ D. KLATT, *David Chytraeus* s. 177. *Epistolae* s. 1123 ff. Rostock 7 juli 1576. »*Historiam initiorum Augustanae Confessionis et deliberationem praecipuarum actarumque de Religione, in comitiis anni 1530 cum Confessio illa Carolo V Imperatori primum exhibita est, hoc tempore adiungo.*» I brev till Johan III 1579 hänvisar han till dennes brev för tre år sedan. *Ibd.* s. 78 ff.

⁶ *Epistolae* s. 78 ff., 332 f., 1088 ff. Första upplagan, tryckt i Frankfurt a. M. är slut och han förbereder nu en andra.

⁷ *Epistolae* s. 1088 ff.

I 1579 års tryck föreligger dedikationen till Johan III. Hur konungen reagerade vet vi ej säkert. Att Chytraeus manövrerat mycket försiktigt med främst Erik Mattsson som mellanhand framgår av ännu ett brev till konungen den 24 mars 1580, där han ger ett sammandrag av förhandlingarna och stridigheterna kring Augsburgska bekännelsen och slutar med påpekandet att om konungen möjligen får tid att ta del av dessa kontroverser, kan han mottaga ett exemplar av sekreteraren Erik Mattsson. Får vi tro Johannes Messenius, som haft tillgång till korrespondensen mellan Chytraeus och Erik Mattsson, har konungen varit mycket litet trakterad av Chytraeus' propaganda, varöver denne skall ha beklagat sig hos sekreteraren.⁸

Chytraeus är alltså i slutet av 1570-talet ivrigt verksam för att påverka Johan III och de kyrkliga förhållandena i Sverige. Här gällde ju striden i hög grad bekännelsen. Chytraeus var visserligen ramist och en av konkordieformelns upphovsmän men en klart uttalad antiliturgist och betonare av Augsburgska bekännelsen som grundläggande. I dedikationen av den 1 maj 1579 lovprisade han Gustav Vasa för att denne tidigt infört och troget bevarat den rena läran och i sina brev till Sverige framhåller han att i Augsburgska bekännelsen finns den sanna religionens främsta artiklar, vilka samtyckts av kejsar Karl på mötet 1530 och av många höglärda män och fromma furstar antagits; i enlighet med den, »iuxta confessionem illam», har konungens fader Gustav Vasa genomfört och bevarat förändringen i religionen. Är inte den ovan citerade notisen i D 481 en återklang härav? Detta är visserligen ej Johans tankar men säkert är, att det är det svenska 1580- och 1590-talets.

Förmodanden ger dock ingen visshet. Förbindelserna mellan

⁸ Epistolae s. 332 f. Under år 1582 skriver J. MESSENIUS (Scandia Illustrata bok 7 s. 66) »David Chytraeus eo tempore Rostochii sollicitus, quod inaudiret suam Augustanae Confessionis Historiam et Responsonem Possevino Mylonioque datam Johanni Regi minus placere, super hoc pridie Calend. Novembris querulosas Erico Mathiae Secretario literas perscripsit».

Rostockprofessorn och den svenske sekreteraren hade emellertid en annan aspekt av än större intresse i detta sammanhang. På 1580-talet var Chytraeus sysselsatt med att skriva saxarnas och de nordiska folkens historia som en fortsättning på Albert Krantz' kända krönika. För den skull sökte han energiskt material från olika håll, från furstar, kanslerer och sekreterare, som ombads lämna underrättelser ur sina arkiv, från rådmän, pas-torer och rektorer, som kunde ge de enskilda städernas historia, från adelsmän i genealogiska frågor.⁹ I Sverige tillfrågades Erik Sparre, Uppsalaprofessorn Ericus Jacobi Skinnerus och framför allt Johan III. 1586 erhöll Chytraeus genom sekreteraren Olof Sverkersson (Älvkarl), vilken han kände från dennes studietid i Rostock, en del historiskt material – dock tydligen ganska ringa sådant. Under 1587 och 1588 var han sysselsatt med att inarbета detta i sin krönika och 1588 kunde han sända vissa provtryck till Johan III.¹⁰

⁹ Se D. KLATT, David Chytraeus s. 54.

¹⁰ Epistolae s. 605 f. Brev till Johan III den 25 juni u.å. Det är troligen att datera till 1588, ty liknande uppgifter återfinnes i ett annat brev den 1 oktober 1588. Ibid. s. 380 ff. Han tackar »quod ante biennium inclyti patris tui regis Gostavi et superiorum aliquot Sveciae principum Stenonis et Svantonis rerum gestarum consignationes per ministrum et secretarium tuum Olaum Svercheri clementissime mecum communicavit. Eas fideliter et sincere Chronico a me instituto intexere coepi et quae sequentur simili candore et fide temporibus et locis convenientibus adiungam. Curavi autem omnes, quotquot hactenus in officina typographica absolutae sint, Chronici pagellas simul in adiuncto libello conglutinari, si forte Regia M. V. . . . vel ipsa inspicere vel aliis legenda et censenda vellet demandare.» I sin utgåva Saxonica av år 1586 har Chytraeus mycket litet att meddela om Gustav Vasa, därtill med felaktiga uppgifter, såsom att Stockholms erövring ägde rum midsommartid 1524 och att kröningen skedde 1525. – MESSENIUS förlägger Olov Sverkerssons leverans till 1583 (Scandia Illustrata bok 7 s. 74). »Hinc etiam Chytraeus hoc currente anno accepit documenta et commentaria de Sueciae regno, quae suis Historiae libris passim legimus inferta; quibus cum eximiisque simul muneribus fuit missus Rostochium Olaus Suercherius Regis secretarius; eidem simul existimo praefatum Liturgiae negotium commissum fuisse.»

Olov Sverkersson (Elvkarl eller Potomander), son till fogden Sverker Simons-son, arrendator av Älvkarlebyns kungsgård, hade liksom brodern Johannes med

Den stora materialsändningen erhöll Chytraeus emellertid 1590 och den kom från Erik Mattsson.

David Chytraeus hade en broder Nathan som från 1564 var professor i latin vid Rostockuniversitetet, även han en högt uppskattad lärare för de svenska studenterna.¹¹ Dennes son med namnet David hade, som tidigare nämnts, varit farbroderns budbärare till Erik Mattsson 1579. Nu utnyttjas han åter. Under åren 1587–90 var han anställd och uppbar lön i Johan III:s tyska kansli. Man har missuppfattat dessa uppgifter och förmodat att det var fråga om professor David Chytraeus, vilken av kansliets anslagsmedel skulle ha beviljats pengar som en kunglig erkänsla för sitt författarskap.¹² I verkligheten är det alltså fråga om hans brorson och en regelrätt anställning som kansliskrivare. Då den unge David 1590 lämnade sin tjänst och avreste från Sverige – tydligen över Kalmar – medförde han från sin beskyddare Erik Mattsson historiskt stoff om Gustav Vasas historia till sin farbror. Med stor tillfredsställelse skriver denne till Erik Mattsson den 28 juni 1590 att ingen hittills visat större uppskattning och tillmötesgående för hans historiska arbete än den svenske sekreteraren, och därför önskar han nu – då han ej på bättre sätt kan uttrycka sin tacksamhet – på något ställe i sin krönika hedra namnet på den som varit initiativtagare till och delgivit honom denna utförliga skildring av svensk

statliga understöd bedrivit studier vid tyska universitet, Olov i Greifswald (inskriven 1568 »Olaus Schwerthcheri Uplandensis Suecus») och i Rostock (inskriven 1570 »Olaus Suercheri Elfcarius Suecus»), Johannes i Marburg (från 1582 »Johannes Suercheri Potomander») och Heidelberg (från 1593). Olov har i Rostock haft Chytraeus som lärare. Efter hemkomsten inträdde han i Johans kansli i jan. 1575 och blev en av konungens trognaste och mest anlitade sekreterare, favoriserad med god lön och förläningar. Genom giftermål blev han befryndad med det högre borgerskapet i huvudstaden och hertig Karl var gäst vid hans bröllop 1595. Han stod emellertid helt på Sigismunds sida och 1597 avvek han i landsflykt till Polen.

¹¹ O. KRABBE, Die Universität Rostock s. 727 f. R. OHLSSON, Abraham Angermannus s. 145.

¹² Se B. HILDEBRAND, art. Erik Mattsson i SBL.

historia. Vid brevets avsändande säges tryckaren just ha påbörjat andra delen, där han färdigställt kungamötet i Malmö, religionsförändringen och biskoparnas kapitulation fram till Gustav Vasas kröning, allt i en bok för att kunna läsas i ett sammanhang.¹³

I den stora latinska folioupplagan 1593, bok 9, kom så slutligt den utlovade dedikationen till Erik Mattsson, »a quo expositiones illae primum benigne mecum communicatae sunt».¹⁴

¹³ Epistolae s. 604 f. »Nobilis et magnifice Domine, Patrone colende. Nemo adhuc pleniore voce et animo candiore gratum et iucundum sibi fuisse officium meum in patriae suae historiis a me illustrandis quam V. M. literis proximis die 8. Maii ad me datis declaravit. Itaque reverenter et officiose vobis gratiam tum pro caeteris in me beneficiis vestris innumerabilibus tum pro hac quoque amicissima nostri comprobatione habeo, et cum alia ratione nequeam, praescripto alicubi libro Chronico, nomine vestro, referam: ut a quo expositiones illae rerum Suecicarum initio profectae et mecum communicatae sunt, illi vicissim a me offerentur et consecrentur.» Han säger sig ännu inte ha sänt något nytryck till konungen utan lämnar till Erik Mattssons avgörande »an ea S. R. Maestati cum literis exhiberi an a vobis servari rectius iudicetis». I ett brev till dansken Laurentius Andreae den 18 januari 1591 säger han att beträffande Gustav Vasas historia »vitae illius et rerum gestarum consignationem integram, diligenter et accurate descriptam et temporibus distinctam, praesens Sveciae rex Johannes III. mecum communicavit». Epistolae s. 786 f. – I den tyska krönikeupplagan av år 1597/98 säger han i sitt företal, där han ger en katalog över sina huvudkällor: »Des Königreichs Sueden Historien Steno des Reichs Gubernator, und sonderlich von König Gustavus Kriegen und Ritterlichen Thaten für sein Vaterland aussgestanden, weitleufftig und aussführlich verzeichnet, hat, da er noch im leben, König Johannes III. in Sweden mir gnedigst durch ein Secretarium mit ihrer Königlichen Maestät Credentzschreiben zustellen lassen» och i den latinska folioupplagan 1599 finns i hans källförteckning (pag. 331) antecknat att det svenska materialet härrör från den svenske sekreteraren »Ericus Matthiae».

¹⁴ I dedikationen 1593 heter det vidare att eftersom Erik Mattsson avlidit den 17 februari 1593, innan han fått denna dedikation, ägnas bok 9 åt dennes styvson och arvtagare Sven Christoffersson, med vilken han önskar fortsätta kontakten. – Sven Christoffersson hade genom sin styvfar intagits i kansliet som lärodräng redan 1573 men överflyttades 1588 till tullverket i Stockholm, där han 1591 efterträdde Gisle Jakobsson som »kegenskrivare». Se därutöver B. HILDEBRAND, art. Erik Mattsson i SBL.

Vilken var då den skildring av Gustav Vasas historia, de »expositiones», som Erik Mattsson tillställt Chytraeus och som denne infört i sin krönika, »Chronico insertas»?

D 481

(WIKHOLM s. 39)

Så drog hann till een adelsman benämnd Arn Pärson till Arnäs och försåg sig allt godtt till honom. Wppenbarade så för honom all sin lägenheet och wpsåth . . . Arn Pärson lätt i then motton wara fast ömkosam, tilsade så her Götstaff sin säkerheet hoss sig. Dock aff ett falst hierta, ty några dagar thär effter skyndade han sig till konungens befallningzman i Bergzlagen och Dalernar, som heet Bruun Bengtson, kungjorde allt Götstaffz wpsåth och lägenheet. Men tå Arn Pärsons hustru, som var en from och gudfruchtig och dygdesam quinna, förnam att hennes man så tideligen till Brun Bengtson rest hade, förmärchte hoon att han her Götstaff Erikson wti konungh Christierns händer förråda wille, därföre föruarade hon honom och rådde honom, att han sig till her Jöns kyrkoherde i Suärtzöö soknn, som och medh honom i Wpsala studeratt hade, medh thz snaresta skynnda skulle och lante honom sin egen häst, släda, åketygh och dreng. Dagen thär effter att her Götstaff affdragin war, kom Brun Bengtson sampt medh Arn Pärson zo man starck till att gripa honom, och tå hans hustru bleff tilfrågatt, huartt han hade dragitt, sade hon sig thär aff inthz wetta.

Chytraeus

(s. 234)

Tandem vero apud nobilem quendam AARONEM Petri divertit eique suarum rerum et consilia omnia tuto, ut speravit, concedidit. Is vero magna se ipsius commiseratione affici ostendit nec securitatem tantum apud sese commorandi sed auxilium etiam opemque suam ei fraudulente pollicetur, nam paucis interiectis diebus se ad Christierni regis praefectum Brunonem Benedicti clam contulit eique universos Gostavi conatus revelat, sed coniunx, mariti consiliorum non ignara,

Gostavo causam profectionis illius aperit, eumque ad paroeciae Suertzo pastorem Johannem, cum quo studiorum communio olim Gostavo Upsaliae interessit, suo cum equo et rheda devehit procurat. Postridie praefecto secum milites viginti ad Gostavum praehendendum adducendi, Gostavum clam aufugisse respondet.

Ibland kan man helt se översättningsarbetet.

När te på slottet woro sågo att theres folck woro slagne, skuto the elden på staden. Men tå hulpo the suänske att wtsläckia elden och reddede ähn tå huad obränt war.

Qui arcem Arosiensem tenebant cum suos terga dedisse cernerent, flammis in urbem eiacularunt. Sueci vero, igne extincto, maximam urbis partem ab incendio conservarunt.

Det är onödigt att fortsätta jämförelsen längre. Intet tvivel torde råda, att den skildring Chytraeus 1590 erhållit av den svenske sekreteraren Erik Mattsson mycket nära anslutit sig till texten i D 481 och till Rasmus Ludvigssons Historia och Crönicä. Ingen av de i början omnämnda uteslutningar som D 481 gjort i Peder Svarts skildring i partiet från Kalö till Mora har Chytraeus med. Däremot har han det felaktiga namnet Brun Bengtsson, »Bruno Benedicti», för fogden Bengt Brunsson liksom D 481 och Rasmus Ludvigsson. I själva verket föreligger så verbal överensstämmelse man kan begära vid en översättning till latinet och inkomponering i ett större sammanhang.

Med D 481 som ett sammandrag av Peder Svarts krönika blir olikheterna dem emellan i stil, stoffurval och tendens helt förklarliga. Som inledningsvis berörts, måste ju i den kortfattade framställningen de starkt affektladdade tendenslinjerna från krönikan delvis gå förlorade, de målande episoderna av anekdotiskt innehåll försvinna, stilen bli mer torrt refererande och nykter.¹ Att därtill texten avsetts för en större läsekrets än den svenska har medfört vissa belysande redaktionella särdrag.

¹ Några exempel från Västeråsriksdagen: Propositionens ord om att biskoparna och prelaterna hade »tiedubbelt större ränta än de behöfde» (WESTINS uppl. s. 142) har ändrats till »fast större ränta . . .», mot slutet av sitt tal börjar konungen i den kortfattade skildringen icke att gråta bitterliga, ej heller menigheten (ibid. s. 144), något »gästabod och kollats» håller han ej på slottet under sin väntan på ständernas svar (ibid. s. 145), att lösa honom ut av riket är ej, som hos Svart, »omöjeligit», endast »besvärligit» (ibid. s. 146), och när avgörandet fallit blir han undfängen med vördnad men ej med gråt och kyssar (ibid. s.

Det gäller ortsangivelserna. Peder Svarts vanliga uttryck av typen »här i Sverige», »hit in i riket», – även när det ej är fråga om direkt anföring – har i D 481 antingen utelämnats eller omskrivits. Brännkyrka blir i Crönica »Brännkyrka utanför Stockholm». Peder Svarts »Gripzholms Closter hoos the Carthusianer ther på then tiden wore» blir i Historia »thet Cartusere Clöster benempd Mariefred, ther Gripzholms slott nu byggt är som ligger en stor mile ifrå Gripzholm». I D 481 heter det alltid Svärdsjö socken, Rättviks socken, Mora socken och Lima socken (motsvarat av »paroecia» hos Chytraeus) medan Peder Svart endast har ortnamnet. Vid Mora socken har Chytraeus tillägget »totius Daliae potissimam maximamque», där Crönica har »Mora sochn som är then störste och förnemb- ligeste sochn i Dalerne».

Även namngivelserna får orienterande tillägg. Peder Svarts »Aren Pedersson på Ornäs» blir i Crönica och D 481 »en adelsman benämpd Arn Pärson till Årnäs», motsvarande Chytraeus »apud nobilem quendam Aaronem Petri». »Anders Pederson i Rankhyttan» blir i Crönica »en rijk och nampnkunnig Bergzman benmbd Anders Persson på Ranckehytten» och i D 481 »een wäldig bergzman benämpd Anders Pärson på Rånckhyttan». ² Peder Svart har enbart »Lasse Olsson» mot Chytraeus »Laurentius Olai, celebris industriae ac fortitudinis eques, qui Stenoni Gubernatori fideliter paulo ante inservierat» efter D 481 »een nampkunigh svensk man, benämpd Lars Oluffsson, som tilförende hade tient wnge här Sten Sture».

Den kyrkliga situation i vilken sammandraget tillkommit, närmast 1580-talets, återspeglas också tydligt vid en jämförelse

149). Och den försiktige och korrekte Rasmus Ludvigsson godtar ej Peder Svarts uppgift att konungen på våren 1527 från Livland införde »några tusende läster råg och malt», som han lät utförsälja för en mark tunnan (WESTINS uppl. s. 132). Det skärs ner till några hundra tunnor spannmål och priset blir en mark spannen.

² Chytraeus har identifierat Anders Persson och Arent Persson och omnämner därför ej den förstnämnde.

med krönikan. Peder Svarts angrepp på det gammaltroende prästerskapet neddämpas och hans utfall mot påven nära nog utmönstras. Tydligast framgår detta i behandlingen av Johannes Magnus, även Hans Brask. Den för Johannes Magnus förnedrande episoden om majgreveölet 1526 är borta liksom kungens tal vid Uppsala högar om munkar och prästerskap, de »onyttiga brödsäckjar», ohyrn som förtärde den yppersta grödan i landet.³ De fördömande orden om electus' katolska åtgärder under visitationer medtages ej och ordet »fickfackeri» om hans handlingar strykes.⁴ Att han ej på allvar ville gripa sig an reformationen anföres men ej Peder Svarts ord »utan höllt allt vid påveriet», ej heller orden »ty han (= konungen) fruktade ju för hans romerska lister». Att Johannes Magnus sedan skrev en latinsk krönika omtalas men ej att han där »blandade tillhoppa både sant och osant. Men man måtte vakta på honom så granneliga man ville, han brukade dock likväl någre romarsvänker förrän han drog av landet».⁵ – Att »then förrädelige Biscop Hans Braske swickelige affträngt» Hemming Gadh från Linköpingsstiftet medtages ej i D 481,⁶ likaså utmönstras Peder Svarts skildring av Hans Brasks våldsamma utbrott på våren 1527⁷ och under Västeråsmötet,⁸ där D 481 för övrigt endast

³ Westins uppl. s. 120. D 481 omtalar här endast att konungen om Eriksmässan kom till Uppsala och handlade först med bönderna om den rätta och sannskyldiga religionen och gudstjänsten, sedan om världsliga handlingar. I kungens tal inför domkapitlet har hans ord beträffande de andligas privilegier att furstarna »vore bedragne av munkars och prästers predikan om själarykt, om skärseld och annat sådant» (ibid. s. 121) strukits, och att somliga predikanter »intet annat kunne förehava än ett onyttigt och oförståndigt vrålände uti kyrkior och kloster» har ändrats till att några »i Herrans vingård äre försumlige och varken med predikande eller skrivande tjäna Gud och församlingen» (hos Chytraeus »nec Deo nec hominibus vel verbis vel factis inserviunt»).

⁴ Ibid. s. 118 f.

⁵ Ibid. s. 137.

⁶ Se parallelltext hos WIKHOLM s. 87. I E 223, sammandragets första utformning, är endast orden »then förrädelige» strukna.

⁷ WESTINS uppl. s. 132 f.

⁸ Ibid. s. 139 f.

talar om munkar och präster, utan tillägget »och allehände påvens kreatur». Ej heller har D 481 – betecknande nog – propositionens varnande ord om »margehanda appellering och skottsmål till påven i Rom, utav vilket riksens herre eller koning måste alltid vara i fare att han icke förtörnade det romerska sällskapet».⁹

6

Vår undersökning är avslutad. D 481 är icke en förlaga till Peder Svarts krönika. Den är ett sammandrag av denna krönika, gjort av Rasmus Ludvigsson och hans medhjälpare under 1580-talet och använt av sekreteraren Erik Mattsson, när han 1590 delgav Rostockprofessorn David Chytraeus stoff om Gustav Vasas historia. Detta inarbetade den tyske historikern i sitt arbete »Saxonia» och till stora delar återfinnes det i hans latinska folioupplaga, tryckt i Leipzig 1593, och i följande upplagor. Texten i D 481 bjuder sålunda ingen förstahandskälla och säger intet om hur Peder Svart gått tillväga i sitt krönikearbete. Däremot visar den hur det officiella Sverige på 1580-talet ville ha Gustav Vasas historia framställd för europeisk publik. Den ingår som ett led i tidens propaganda.¹

⁹ Ibid. s. 141. L.-A. NORBORG (Scandia 1961 s. 292) har gjort liknande iakttagelser bl.a. rörande biskop Måns i Skara – fastän utifrån andra premisser. Se även ovan s. 24 om biskop Peder Jakobsson Sunnanväder.

¹ Känt är att man vid denna tid även i andra sammanhang tog historieskrivningen i propagandans tjänst. Ungefär samtidigt hade Per Brahes kända Gustav Vasa-krönika tillkommit, vilken rönt stor uppmärksamhet från Johans och Karls sida. Johan misstänkte att Brahe-krönikan var författad i Vasafientlig anda och att det var därför som svärsonen Erik Sparre vägrade lämna ut den. Det gällde ju att i de aktuella motsättningarna hindra eller bemöta de högdliga herrarnas försök att grunda sina privilegieanspråk och sin allmänna statsrättsliga uppfattning på argument, hämtade även ur de svenska historiska källorna. Även hertig Karl var ytterst intresserad av sin faders historia och i januari 1591 begärde han att brodern skulle förordna någon att skriva historien efter Gustav Vasas död och att han därvid skulle få deltaga med en av sina tjänare. Hertig Karls registratur 1591 f. 1. Konungen svarar att han också anser det viktigt att inga lögner skrivs »antingen om vår fader eller oss nu levande» och

När Chytraeus 1593 publicerade hela sitt verk, den latinska folioupplagan, uppkallade den danskarna till protester. Bl.a. rikskanslern Arild Huitfeldt skrev genast och anklagade honom för partiskhet mot danskarna; professorn hade sparsamt och kyligt behandlat danska förhållanden men utförligt och varmt svenskvänligt skildrat de svenska. Chytraeus försvarade sig emellertid med att han förgäves sökt få material från danskt håll medan han från Sverige erhållit dylikt i riklig mängd och efter vad han kunnat finna trovärdigt sådant. Det var därför han så utförligt kunnat skildra Gustav Vasas historia. Hela fjärde boken i krönikan, som gick till 1499 och som tillägnats Holger Rosenkrantz, säger han sig ha sänt till Danmark för granskning men sådan hade uteblivit, och ej heller för senare tid hade hans bön hos rikets främsta om uppgifter ur danska arkiv villfarits. Han hoppas emellertid att motsättningarna skall kunna utjämnas och säger sig välkomna granskat material.² Danskarna skyndade sig tydligen då att ta igen något av det försummade och 1594 tackar Chytraeus rikskanslern för ypperliga bidrag till den danska och mecklenburgska historien, bl.a. en utredning om hur Gustav Vasa usurperat titeln vendernas konung.³

brodern får gärna ha några av sina tjänare med i detta arbete. RR 1591, den 15 jan. RA. Tydligen i anledning därav fick den hertiglige sekreteraren Olof Claesson i uppdrag att uppsöka alla fördrag och arvföreningar från och med Gustav Vasas tid, alla recesser och förnämliga handlingar och allt vad Rasmus Ludvigsson noterat om alla »res gestae» från och med faderns regeringstid. »Tenckezedel hwad som iag skall fordra vthaf Rasmus Ludwigsson opå min N. furstes wägne.» Odaterad sedel av Olof Claesson. Kungl. arkiv: Hertig Carl av Södermanland vol. 7. RA. Huruvida Olof Claessons arbete resulterat i någon Gustav Vasa-krönika är ovisst. Troligen stannade det vid avskrifter och samlingar. Blott för sin krönika om Erik XIV hänvisar Tegel till »Olof Claessons handlingar». H. PETRINI, Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia s. 47 f., 51, 133, 159. Se även I. SVALENIUS i PHT 1953 s. 128 ff.

² Epistolae s. 786 ff., 841 f.

³ Brev från Chytraeus till Arild Huitfeldt den 18 mars 1594 (Epistolae s. 1189 ff.) och den 23 mars 1594 (H. RÖRDAM, Arild Huitfeldt, tillägg s. 102 ff.). Att danskarna ej förut sänt material för 1500-talets historia förklarar Huitfeldt

Det har av Rördam hävdats att utgivningen av Chytraeus' stora krönika 1593 givit Arild Huitfeldt den slutliga impulsen att skapa en stor dansk rikskrönika.⁴ Måhända är Chytraeus' krönika – och därmed ytterst texten i D 481 – en av orsakerna till att han debuterade med skriften om Kristian III. Den utkom 1595 och har med sin starkt antisvenska tendens karakteriserats som en dansk »vitbok» rörande grevefejden.⁵ Denna i sin tur var anledningen till hertig Karls uppdrag åt Erik Jöransson Tegel att skriva sin Gustav Vasa-krönika.⁶

Ett delproblem kring Peder Svarts krönika är löst. Men kvar står huvuduppgiften, frågan om krönikörens källmaterial och arbetsmetod. Därvid måste man alltjämt på allvar räkna med en »förlaga».⁷ Ännu har ingen verklig motbevisning presterats mot Lauritz Weibulls ord om Peder Svarts Ärepredikan och hans krönika: »Ordval, stil och framställning synes här (= i Ärepredikan) så i grunden olikartade mot dem man möter i krönikan, att författarnamnet i den senare näppeligen kan avslöja den verkliga och ursprungliga proveniensens.»⁸ Bakom skymtar en större gestalt än hovpredikanten.

med att de ansett Chytraeus danskfientlig i sin äldre historia och att han bidragit till oenighet mellan protestanterna genom att medverka i konkordieformelns tillblivelse.

⁴ H. RÖRDAM a.a. s. 149.

⁵ Samtidigt fick Niels Krag, som den 31 juli 1594 utnämns till »historicus regni», order att börja sitt arbete med Kristian III. E. JÖRGENSEN, Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil aar 1800 s. 103.

⁶ S. LJUNG, Erik Jöransson Tegel, s. 128.

⁷ Varför skriver Peder Svart »Malsö» i stället för Malmö, varför »krigskonst» i stället för krigskostnad och varför lämnar han stundom tomrum för ortnamn?

⁸ L. WEIBULL, Västerås riksdag i Scandia 1937 s. 96.

ZUSAMMENFASSUNG

Die bekannte Peder Svart-Chronik über Gustav Vasa, die dessen Regierung bis zu der Geburt des Sohnes Erich 1533 behandelt, liegt im Originalmanuskript des Verfassers vor. In moderner Forschung hat man behauptet es gäbe eine frühere Version der Chronik, die aber nur in späten Abschriften aufbewahrt ist, zunächst in der Handschrift D 481 in Kungl. Biblioteket, Stockholm, eine Vorlage, die von dem Chronist selbst schon in den fünfziger Jahren des 16. Jahrhunderts geschrieben sei. Die vorgeführten Beweise sind doch nicht entscheidend. Ein neuer Vergleich deutet darauf hin dass D 481 von der Peder Svart-Chronik abhängig und zeitlich mit den Chroniken des Geschichtsschreibers Rasmus Ludvigsson verbunden ist, die in die achtziger Jahre gehören.

Eine Notiz auf der Einbanddecke bringt uns auf die Spur. Sie bezeichnet als Anreger Erik Mattsson, einen einflussreichen königlichen Sekretär, der mit David Chytraeus, dem berühmten Geschichtsschreiber und Professor in Rostock, in brieflichem Verkehr stand und ihm im Jahre 1590 Auskunft über die frühere Geschichte Gustav Vasas übermittelte, welches Material Chytraeus in seine grosse Chronik »Saxonia«, in die lateinische Folio-Auflage von 1593, einfügte. Jetzt zeigt es sich dass Chytraeus' Darstellung fast wörtlich von D 481 abhängig ist. D 481 ist also nicht eine Vorlage der Peder Svart-Chronik sondern eine von Rasmus Ludvigsson und seinen Mit Helfern in den achtziger Jahren hergestellte Zusammenfassung. Sie zeigt wie die Schweden die Geschichte Gustav Vasas für das europäische Publikum dargestellt haben wollten und ist mit der damaligen Propaganda verbunden.

Nach dänischer Meinung hatte Chytraeus die Geschichte des Nordens allzu günstig für Schweden geschildert und der Reichskanzler Arild Huitfeldt zögerte nicht den Professor deshalb zu tadeln. Vielleicht hat gerade die schwedische Geschichte in »Saxonia« – und damit in erster Hand D 481 – Arild Huitfeldt veranlasst seine grosse dänische Reichschronik mit dem Buche von Kristian III anzufangen. Jenes (1595) ist als ein »Weissbuch« gegen Schweden charakterisiert worden.